

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ
У СФЕРІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ¹

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза, що загострилася останніми роками, події, пов'язані з анексією Автономної Республіки Крим та проведенням антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, призвели до зменшення в'їзного туристичного потоку, негативно вплинули на структуру туризму та реалізацію туристичних можливостей країни на внутрішньому і зовнішньому туристичному ринку. Фактично вдвічі зменшилася кількість іноземних туристів. Україна втрачає популярність як туристичний напрям, оскільки у потенційних туристів складається враження повномасштабної війни і країна сприймається як «гаряча точка». Загострення кризових явищ у сфері туризму та курортів свідчить про необхідність удосконалення державної політики у зазначеній сфері, пріоритетів і принципів її реалізації, повноважень і компетенцій суб'єктів туристичної діяльності, впровадження ефективних організаційно-правових, економічних, інформаційних механізмів розвитку сфери туризму та курортів як високопродуктивної галузі національної економіки [1]. Основу даних механізмів модернізації економіки, що створює відповідні передумови подолання негативних наслідків для виходу з кризи та стабілізації економічного становища, складають відносини власності, як базовий економічний інструмент регулювання господарських відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблемам сутності власності, її правових, економічних, суб'єктно-об'єктних характеристик присвячена низка праць [2-17], залишаються актуальними питання модернізації економіки України, оскільки цього вимагають сучасні реалії та тенденції економічних явищ і процесів та постійно знаходяться в центрі уваги науковців і практиків в останні роки [18-24]. Разом із тим, у зв'язку із розгортанням процесу модернізації економіки, виникає потреба зосередити увагу на теоретичних і практичних аспектах даної проблематики та проведення глибоких і обґрунтованих досліджень для суб'єктів господарювання різних сфер та галузей економічної діяльності, зокрема приділення уваги модернізації інституту туризму як умови розв'язання суперечностей розвитку громадянського суспільства.

Метою статті є порівняльний аналіз концептуальних підходів щодо дослідження відносин власності в умовах модернізації економіки, зокрема особливостей прояву прав власності у сфері туризму, характеристики стану, тенденцій розвитку суб'єктів приватно-правових відносин туристичної діяльності України та окреслення напрямів їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія економічних і політичних катаклізмів супроводжується трансформацією відносин власності, які є основою змін у будь-якій економічній системі. Процес

формування інституту власності не отримав остаточного завершення, а ключові його складові елементи недостатньо теоретико-методологічно розроблені. Отже, інтерес до даної проблеми буде зберігається і надалі, оскільки будь-які трансформаційні процеси економічної системи пов'язані, насамперед, з особливостями її інституційного становлення. Так, досліджуючи роль інституту власності в національній економіці, Л. Гербеєва та Ю. Коротченко стверджують, що будь-яка форма власності за сутністю вирішує одні й ті ж суспільні завдання, хоча і різними способами, а саме: організація і підвищення ефективності суспільного виробництва з метою отримання благ і послуг, необхідних для задоволення потреб людей, тобто будь-яка з форм власності спочатку несе суспільне навантаження. При цьому в будь-якому суспільстві розвиток форм власності відбувається в певних конкретно-історичних умовах, тобто воно обумовлюється рівнем реального усупільнення виробництва, що приводить до співіснування різних форм власності, їх взаємопроникнення, інтеграції. Державна власність є невід'ємним елементом економічних систем всіх розвинених країн і кардинально відрізняється метою, функціями і роллю від всіх інших форм. Індивідуальна (особиста і приватна) власність – це власність, в межах якої суб'єкт власності персоніфікується як фізична особа, індивідуум, що володіє повним правом розпоряджатися належним йому об'єктом власності [2, с. 81]. Вітчизняний науковець П. Скотний, досліджуючи економічні, правові, суб'єктно-об'єктні характеристики власності та її концептуальний зміст вважає, що не можна розуміти власність як щось безсуб'єктне, деперсоналізоване економічне явище або як юридичну норму. При аналізі відносин власності важливо враховувати, що це завжди характеристика людини, її особистісних якостей. Всі форми власності (суспільна, приватна й інші) функціонують остільки, оскільки в їхній основі закладений індивідуально людський компонент. Інакше кажучи, стрижнем відносин власності є людський фактор [3, с. 62]. Але, як стверджують В. Каменецький та В. Патрикеев, найголовніше полягає в тому, що формулювання права власності, яке відображає дійсну економічну, соціальну і біологічну природу людини, виключає розмежування суспільства за майновою ознакою, яке протягом століть слугувало приводом для важких суспільних катаклізмів, які згубили багатомільярдні цінності і забрали сотні мільйонів людських життів. Якщо кожен член суспільства виступає в якості власника не тільки своєю індивідуальною власністю, а й співвласника всього суспільного багатства, то їх майновий стан нівелюється. Якщо визнати об'єктом власності інтелектуальні і трудові здібності людини, то грошовий мішок перестає бути символом багатства, а інтелект людини стає конвертованим капіталом. Якщо враховувати не тільки майновий

¹ Стаття підготовлена в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715).

капітал, але і інтелектуальний і трудовий, то розподіл доходу між учасниками виробничої діяльності отримує наукове обґрунтування, а ідеї класової боротьби поступово відходять в минуле [4, с. 79]. У роботі Д. Соколова, присвяченій особливостям трансформації відносин власності на сучасному етапі соціально-економічного розвитку, визначенню основних проблем і перспектив їх розвитку, відносини власності аналізуються як системне явище, яке досліджується поруч з дисциплінами суспільних наук, яке в своїй основі має об'єктивні, існуючі в дійсності економічні відносини власності. Особливості людської психології, як вроджені, так і надбані в результаті соціальної взаємодії, зумовлюють особливості відносин власності між людьми, які є об'єктивними, реальними відносинами. Надбудовою виступає правова регламентація відносин власності, мета якої – упорядкування зазначених відносин і контроль за ними. Реалізація відносин власності призводить до певних наслідків для соціально-економічної системи, що є поштовхом до їх філософського осмислення і морально-етичної оцінки. При цьому відносини власності реалізуються і взаємодіють з іншими суспільними відносинами в ході історичного процесу в цілому – як в локальному, так і в глобальному масштабі. Таким чином, економічні відносини власності – діалектична єдність відносин привласнення і відчуження засобів виробництва, робочої сили і результатів праці, що охоплює собою фази виробництва, розподілу, обміну та споживання процесу суспільного відтворення [5, с. 26-27]. Ю. Пащорківський, досліджуючи основні підходи до розуміння сутності власності, визначення її поняття та співвідношення з правом власності зазначає, що економічні відносини власності – це історично сформований тип суспільних відносин, в межах яких здійснюється присвоєння засобів виробництва та його результатів – у тому числі предметів споживання. Їх сутність полягає у відносинах присвоєння та забезпечення стану присвоєння предметів і благ у межах певної суспільно-економічної формації. Дані відносини регулюються нормами права. Сукупність норм права, які закріплюють належність певного майна відповідним фізичним або юридичним особам, державі або іншим публічним утворенням, визначають їх правомочності та забезпечують захист прав і законних інтересів власника, утворюють право власності в об'єктивному розумінні. Конкретні правочини власника речей володіти, користуватися та розпоряджатися ними є право власності в суб'єктивному розумінні [6, с. 62].

Наш теоретичний аналіз дозволяє зробити висновок, що відносини власності мають загальні закономірності становлення, розвитку, внутрішню єдність і боротьбу протилежностей, тобто діалектичну основу, а саме:

відносини власності – це діалектика взаємодії суб'єкта й об'єкта;

економічні відносини власності – це єдність відносин привласнення і відчуження;

діалектика власності – це співіснування різних форм власності.

Продовжуючи аналіз відносин власності, доцільно також зосередити увагу на правах власності, які визначають характер взаємодії між суб'єктами та об'єктами власності. Так, С. Степаненко та Л. Яковенко, здійснивши комплексний аналіз трансформаційних процесів, що відбуваються у системі відносин

власності в умовах становлення і розвитку постіндустріальної економіки, стверджують, що відносини власності – це сукупність взаємодій між людьми з приводу привласнення і відтворення виробничих ресурсів та інших, непродуктивних об'єктів, а також відношення людей до цих об'єктів як вираження наявності чи відсутності прав власності щодо них. Дослідник вважає, що права власності в економічному розумінні можна визначити як сукупність санкціонованих суспільством повноважень суб'єкта власності на здійснення певних дій або утримання від них стосовно конкретних об'єктів власності. Так, право володіння передбачає повноваження щодо утримання об'єкта в господарстві власника, право користування – повноваження щодо споживання об'єкта власності, вилучення з нього певних корисних властивостей, право розпорядження припускає привілей здійснювати реальні дії, пов'язані з визначенням подальшої долі об'єкта шляхом його безпосередньої реалізації (споживання), відчуження (продажу, дарування, обміну) або здійснення інших угод з приводу нього (оренда, лізинг тощо). Наявність чи відсутність прав власності на ті чи інші об'єкти виражається відношенням суб'єктів власності до цих об'єктів як до своїх чи чужих [7, с. 86–87]. Спираючись на аксіологічний підхід аналізує специфіку інституту приватної власності Я. Іскендерова, яка також пропонує інтерпретувати власність як упредметнені відносини, які мають прояв в таких діях, як володіння, користування і розпорядження, які мають цінність, що забезпечує статус людини в суспільстві. Можна сказати, що сутність і характер взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами власності розкривається в таких поняттях, як: право володіння, право користування, право розпорядження. Таким чином, ці відносини виступають одночасно і як економічні (виробничі), і як юридичні (правові), і як соціальні (статусні). Всі три види відносин – володіння, користування, розпорядження – є суспільними відносинами між людьми з приводу речей, причому вони знаходяться в ієрархічній залежності одне від іншого: право володіння породжує право розпорядження, яке в свою чергу створює право користування. Дані відносини регламентуються соціальними структурами і інститутами, якщо склалися в суспільстві [8, с. 46–47]. Доцільно також зазначити, що наведена вище тріада групи прав: «володіння – користування – розпорядження», бере свій початок з римського права і покладена в основу сучасної теорії прав власності, яка ґрунтується на західній економічній думці 60-70 років ХХ ст., не охоплює усе різноманіття її функцій. Згідно з цією теорією, біля витоків якої були відомі представники неoinституціоналізму Р. Коуз та А. Алчіан, не ресурс сам собою є власністю, а пучок прав (правочинів) з використанням ресурсу. Зараз в економічній літературі превалує «класичний» підхід щодо «повного» переліку правочинів (прав) з 11 елементів, запропонований англійським юристом А. Оноре, який перетворює суб'єкта на власника. Оскільки в сучасних умовах соціально-економічного розвитку суспільства туризм є однією зі сфер економіки з безліччю власників і суб'єктів діяльності, які у свою чергу суттєво впливають на функціонування окремих суб'єктів господарювання, національних економік, їх певних галузей та в цілому на світову економіку, доречним, в якості прикладу, буде розглянути особливості прояву прав власності у сфері туризму (табл. 1).

Особливості прояву прав власності у сфері туризму в Україні *

№ з/п	Елемент «пучка прав» за А. Оноре	Зміст елемента	Особливості прояву у сфері туризму
1	2	3	4
1	Право володіння	Виключно фізичний контроль над благами	Закон України «Про туризм» у якості суб'єктів права володіння визначає юридичних та фізичних осіб, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг. Турпродукт – це туристичні цінності та інфраструктура, до яких суб'єкт туристичної діяльності зазвичай не має будь-яких прав власності («класичних» проявів прав власності), але у специфічний спосіб реалізує споживачам
2	Право використання	Застосування корисних властивостей майна для себе	Право використання, що виникає при здійсненні туристичної діяльності, реалізують туристичні оператори, турагенти, інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; фахівці туристичного супроводу; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення, харчування
3	Право управління	Рішення, хто і як буде забезпечувати використання благ (право на оборот і вилучення вигід з нього)	Серед суб'єктів права власності право управління реалізується туристичними операторами; турагентами; іншими суб'єктами підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; фахівцями туристичного супроводу; фізичними особами, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення, харчування
4	Право на дохід	Володіння результатами від використання благ	Право на дохід мають у різних формах усі суб'єкти власності туристичної сфери: юридичні особи – доходи від господарської діяльності та інші надходження; фізичні особи-підприємці – доходи від господарської діяльності та інші надходження; працівники – заробітну плату; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності – доходи фізичних осіб
5	Право суверена	Забезпечення права на передачу влади над власністю	Дане право реалізується на загальних підставах згідно чинного законодавства з урахуванням особливостей структури туристичного продукту, де вирізняють: 1) основні блага (туристичні цінності: натуральні – створені природою; культурні (антропогенні) – створені людською працею), які можуть бути відчужені за певних умов; 2) комплементарні блага і засоби (туристична інфраструктура), які можуть бути спожиті, змінені або знищені
6	Право на безпеку	Захист від експропріації благ від заповідання шкоди з боку зовнішнього середовища	Дане право реалізується на загальних підставах згідно чинного законодавства шляхом визнання власності підприємств сфери туризму такою, що є недоторканною, перебуває під захистом держави
7	Право на передачу благ у спадщину	Перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла, до інших осіб обумовлено тим, що після смерті власника, благо перестає бути цінним для спадкодавця, однак інтерес до цього як активу зберігається для спадкоємців	Право на спадщину здійснюється на загальних підставах згідно чинного корпоративного законодавства та/або Цивільного кодексу України у частині правового регулювання питання щодо набуття корпоративних та інших майнових прав суб'єктів господарювання спадкоємцями
8	Право на безстроковість володіння благом	Забезпечення відсутності будь-яких часових меж в здійсненні правочинів, тобто чим більше часовий горизонт, тим вище цінність даного блага для його власника	Право на безстроковість володіння реалізують туристичні оператори; турагенти; інші суб'єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг; фахівці туристичного супроводу; фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення, харчування

1	2	3	4
9	Право на використання блага способом, що завдає шкоду зовнішньому середовищу	Заборона на використання блага способом, що завдає шкоди зовнішньому середовищу або іншим учасникам права	Заборона на використання власності у спосіб, що може завдати шкоду зовнішньому середовищу – джерела ресурсів, які впливають на стан, перспективи розвитку, ефективність діяльності, поширюється на юридичних осіб та фізичних осіб підприємців туристичної діяльності
10	Право на відповідальність у вигляді стягнення	Можливість передачі речі в заставу або стягнення блага в рахунок сплати боргу	Право на відповідальність членів підприємств туристичної діяльності залежить від їх організаційно-правової форми та реалізується на загальних підставах згідно чинного законодавства. Окрім того, з метою забезпечення прав та законних інтересів громадян-споживачів туристичних послуг туроператор (гарантією банку) та турагент (договором) зобов'язані здійснити фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності перед туристами
11	Право на залишковий характер	Право на відновлення порушених прав власності, тобто існування процедур та інститутів, що забезпечують відновлення порушених повноважень	Право на залишковий характер реалізується на загальних підставах згідно чинного законодавства, що регулює процедуру припинення підприємницької діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, реструктуризації підприємства та Господарського кодексу України

* Джерело: складено автором на основі даних [9].

До викладеного у табл. 1 слід додати, що вибір характеру відносин власності (розподіл «пучка прав») має забезпечувати ефективне поєднання соціальної спрямованості, комерційних інтересів суб'єктів туристичної діяльності та інтересів суспільства.

Для більш глибокого аналізу впливу власності на формування і розвиток економічних відносин доцільно охарактеризувати суб'єкти власності, особливості здійснення ними прав та об'єкти даних відносин – засади функціонування інституту власності, зокрема приватної. Так, Ю. Лопатинський, розглядаючи методологічні засади інституту власності, інституційні основи трансформації категорії «власність», стверджує, що сама по собі категорія власності відносно абстрактна, тому доповнюється категоріями «відносин» і «прав» власності. У загальному випадку власність пов'язується з речами (об'єктами власності), та зрозуміло, що власність не сама річ, а відносини з приводу об'єкта власності (майна, результатів інтелектуальної діяльності тощо). Будучи ж законодавчо урегульовані, відносини набувають форми права власності. Разом із цим, права власності визначаються та закріплюються не тільки державою, але й окремими соціальними механізмами (моральними нормами, традиціями та іншими «неписаними» правилами). Тобто, коли природа власності об'єктивна, то відносини власності, особливо у несформованому інституційному середовищі, можуть бути суб'єктивними [10, с. 172]. С. Кірдіна, досліджуючи інститути власності крізь призму інституційної теорії зазначає, що відносини власності, а точніше, інститути власності – це історично складена система виключень з доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів. Виключити інших з вільного доступу до ресурсів означає специфікувати права власності на них, тобто закріпити права власності таким чином, щоб учасники господарського життя сукупно отримували з наявних в їх розпорядженні засобів найбільшу користь. У кінцевому підсумку, специфікація призводить до більш ефективного використання власності, до підвищення її віддачі і зниження витрат. <...> Дія інституту приватної власності означає, що об'єкти власності (матеріальні і нематеріальні), можуть бути

чітко відокремлені і калькульовані, вони належать конкретним суб'єктам, які несуть витрати з їх утримання та використання, а також розпоряджаються одержуваним доходом. Наслідком цього є можливість для власника як досягнення високого прибутку, так і банкрутства. В основі відокремлення лежить, по-перше, некомунальний характер подільного матеріально-технологічного середовища, яке виступає історично первинним засобом виробництва, і, по-друге, можливість отримувати від її використання достатній індивідуальний дохід [11, с. 99–100]. Однак польський науковець А. Лопінська у роботі, присвяченій проблемам приватної власності як фактору, що регулює сучасні соціальні диференціації, зауважує, що саме приватна власність як інститут, також як і суспільне рішення про її прийняття або заперечення, безпосередньо не провокує небажаних явищ з соціологічної точки зору. З'являються вони в зв'язку з інтерпретацією і оцінкою природних наслідків майнового розшарування, яке виникає в колективах, господарюючих з допущенням цієї власності. Поділ на багатших і бідніших, поєднаний з повсюдним визнанням повної відповідальності особистості за свій матеріальний статус, може привести – і нерідко призводить – до соціальних проблем [12, с. 409–410]. І. Урусова з цього приводу додає, що приватна власність поділяється на трудову приватну власність, суб'єкти якої одночасно є і власниками, і працівниками, які привласнюють результати своєї праці, а також на нетрудову, яка передбачає роз'єднання праці і власності, представляється правомірним існування двох різновидів інтересів, при чому останній вид приватної власності веде до розколу суспільства на протилежні класи і соціальні групи, одні з яких монополюють володіють і розпоряджаються факторами і результатами виробництва, а інші – їх позбавлені [13, с. 7].

Отже, ставлення у суспільстві до власності безпосередньо залежить від ефективності правового регулювання суспільних відносин, правил, за якими суб'єкти (учасники) правовідносин володіють, користуються та розпоряджаються об'єктами права власності – засобами виробництва і результатами праці. Якщо розви-

ток відносин приватної власності у класичному вигляді негативно впливає на суспільство, породжуючи складні соціальні проблеми, то суспільна власність, навпаки, може створювати економічні передумови для подолання суперечностей які виникають в процесі сумісно-розділеної діяльності.

Викладене вище засвідчило, що аналіз інституту (відносин) власності буде неповним без розгляду власності з позицій сумісно-розділених відносин. Так, А. Гриценко, який ввів у науковий обіг термін «сумісно-розділена власність», стверджує, що у процесі сумісно-розділеної праці відбувається сумісно-розділене привласнення, яке історично розвивається через утілення з боку роздільності у приватній, а з боку сумісності в державній (суспільній) формах власності. <...> Взаємопов'язаний розвиток розподілу праці та приватної власності втілюється в ринковій економіці, а розвиток процесів усупільнення праці та суспільної власності репрезентований зростанням ролі держави в регулюванні суспільних процесів. <...> Ринкова еко-

номіка і держава виконують свої, незамінні комплементарні функції. Це дає можливість одночасно збільшувати роль держави в економіці й розвивати ринкові відносини. Подальший процес посилення комплементарності ринку і держави здійснюється шляхом розвитку різноманітних форм суспільно(державно)-приватного партнерства, яке є сучасним інституційним способом розв'язання суперечностей сумісно-розділеної праці та власності на основі компромісу [14, с. 10–11]. Яскравим прикладом наведеного вище твердження є сфера туризму, економічний простір якої охоплює більшу частину світової економіки. Особливістю проявів відносин сумісності у сфері туризму є існування на ринку згідно Закону України «Про туризм» туроператорів та турагентів. Роздільність проявляється у відсутності у туроператорів (за виключенням транснаціональних корпорацій) та турагентів права власності на туристичні послуги, які вони реалізують, що пов'язано із особливостями туристичного продукту (табл. 2).

Таблиця 2

Показники кількості суб'єктів приватно-правових відносин туристичної діяльності України, 2012–2016 рр., од.*

Суб'єкти приватно-правових відносин	Роки										2016 р. у % до 2012 р.	
	2012		2013		2014		2015		2016		Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці
	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці		
Туроператори	892	х	831	х	667	х	500	х	522	х	58,5	х
Турагенти	1887	2115	1685	2347	1473	1596	1228	1319	1222	1581	64,8	74,8
Суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	101	351	70	138	58	91	57	78	64	87	63,4	24,8

* Джерело: складено та розраховано автором на основі даних [25–29].

Як свідчать дані табл. 2, кількість туроператорів у 2016 р. склала 522 од., скоротившись на 41,5% порівняно з 2012 р. (892 од.), відповідно скоротилася кількість турагентів – (юридичних осіб) на 35,2% з 1887 до 1222 од., турагентів (фізичних осіб-підприємців) – 25,2% з 2115 до 1581 од. Кількість суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність (юридичних осіб) скоротилась у 2016 р. порівняно з 2012 р. на 36,6%, фі-

зичних осіб-підприємців на 75,2%. Така ситуація, на наш погляд, обумовлена глибокою системною кризою відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах в Україні 2014–2015 рр.

Аналогічна ситуація спостерігається щодо кількості туристів, обслугованих суб'єктами приватно-правових відносин (табл. 3).

Таблиця 3

Показники кількості туристів, обслугованих суб'єктами приватно-правових відносин туристичної діяльності України, 2012–2016 рр., осіб *

Кількість обслугованих туристів (без екскурсантів)	Роки										2016 р. у % до 2012 р.	
	2012		2013		2014		2015		2016		Туроператори	Турагенти
	Туроператори	Турагенти	Туроператори	Турагенти	Туроператори	Турагенти	Туроператори	Турагенти	Туроператори	Турагенти		
Юридичні особи	2067336	613171	2191434	619180	1644391	572566	1151125	663702	1767801	482306	85,5	78,7
Фізичні особи-підприємці	х	320189	х	346544	х	208132	х	204749	х	299499	х	93,5

* Джерело: складено та розраховано автором на основі даних [25–29].

Так, за даними табл. 3, кількість туристів обслугованих туроператорами, які є юридичними особами скоротилася у 2016 р. порівняно з 2012 р. з 2067,3 до 1767,8 тис. осіб (14,5%), турагентами, відповідно, з 613,2 до 482,3 тис. осіб (21,3%). Кількість туристів, обслугованих фізичними особами-підприємцями у 2016 р. становила 299,5 тис. осіб, що менше на 6,5% ніж у 2012 р.

Сумісність власності у сфері туризму пов'язана з властивостями суспільної форми власності на туристські ресурси (природні, історичні й соціально-культурні об'єкти), що у свою чергу призводить до розвитку відносин привласнення земельної ренти між державою і тими, хто користується туристичними ресурсами. Зокрема, особливої уваги заслуговує питання визначення права власності на природні ресурси. Так, на думку Р. Афанасієва, право власності на природні ресурси як стан привласнення природних ресурсів або їх освоєння та процес привласнення багатств природних ресурсів, являє собою об'єднану в рамках комплексного інституту права власності на природні ресурси сукупність правових норм, що закріплюють, регламентують і охороняють специфічні відносини власності на природні ресурси, а також передбачають і гарантують право конкретних суб'єктів (власників) здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші можливі правомочності щодо природних ресурсів вільно, на власний розсуд, для задоволення своїх інтересів, якщо інше не передбачено законом [15, с. 81]. З погляду А. Мартієнко, економічну сутність форми власності на природні ресурси, які складають основу туристичних ресурсів, у широкому сенсі необхідно визначати як систему економічних відношень між народом, державою, підприємством, фірмою, організацією, домогосподарством, що визначаються ступенем самостійності суб'єкту власності в процесі управління привласнення природних ресурсів та обмеженості доступу інших суб'єктів до привласнення даного природного об'єкту. Загальнонародна власність на природні ресурси є основною формою власності. Тільки вона є повною та винятковою. Різноманіття форм привласнення є похідними від загальнонародної власності. Суперечності між загальнонародною власністю на природні ресурси та економічно відокремленим їх управлінням і використанням лежить в основі процесів розвитку економічних відносин природокористування, розвитку різноманітних форм присвоєння з метою сталого розвитку природокористування [16, с. 237, 240]. З цього приводу В. Устименко у роботі, присвяченій особливостям правового регулювання відносин публічної власності у змішаній економіці, виділяє наступні спеціальні ознаки публічної власності. Одна із спеціальних ознак публічної власності — найбільш ефективне використання публічної власності може бути здійснене як публічним власником, так і приватним. Проте при цьому важливо мати на увазі особливість, що полягає у виключному збереженні об'єктів в публічній власності. При цьому, якщо для приватної власності соціальна функція є лише факультативним проявом реалізації повноважень власником у рамках концепції корпоративної соціальної відповідальності, що зароджується в Україні, то режим публічної власності зобов'язує до соціально спрямованого відправлення повноважень як публічним власником і його уповноваженими особами, так і залученими на договірних засадах суб'єктами господарюван-

ня. <...> Також важливою характеристикою публічної власності є твердження, що зміна форми власності на об'єкти публічної власності обумовлює лише заміщення публічного власника приватним зі збереження публічних функцій, що реалізуються на базі таких об'єктів, і дотриманням критерію соціально-економічної ефективності використання публічного майна [17, с. 50–51]. Вдалим прикладом забезпечення ефективних умов функціонування державно-приватної (сумісно-розділеної) власності на природні ресурси є законодавча модель у сфері туризму, яка широко використовується в Європейському Союзі. Зокрема, в Естонській Республіці, де Закон про туризм [30] та відповідні підзаконні акти засвідчують право, відповідно до якого адміністрації територій, що охороняються державою, не можуть мати у власності або володінні будь-які колективні засоби розміщування, а туристичні інформаційні центри та інформаційні служби парків повинні надавати відвідувачам інформацію безкоштовно. Положення даного закону регламентують розподіл послуг в сфері туризму на: 1) публічні, які є компетенцією держави і споживач отримує безкоштовно — сплачує побічно через податки; 2) комерційні, що знаходяться у сфері інтересів приватного сектору економіки і за які споживач сплачує напряму.

Варто, при розгляді відносин власності у сфері туризму з позицій сумісно-розділених відносин, зосередити увагу також на колективних засобах розміщування, які поділяють на: а) готелі та аналогічні засоби розміщування (готелі та аналогічні готелям засоби розміщування); б) інші колективні засоби розміщування (помешкання, призначені для відпочинку; майданчики для кемпінгу; стоянки морського та річкового транспорту та ін.); в) спеціалізовані засоби розміщування (оздоровчі засоби розміщування; табори праці та відпочинку; громадські транспортні засоби; конгрес-центри) [31], послуги яких є основою формування переважної більшості туристичних продуктів (табл. 4).

Як свідчать дані табл. 4, кількість готелів та аналогічних засобів розміщування (юридичних осіб) у 2011 р. склала 1252 од., скоротившись порівняно з 2016 р. на 11,7% до 980 од., відповідно скоротилася кількість готелів та аналогічних засобів розміщування (фізичних осіб-підприємців) на 18,6% з 1910 до 1554 од. Кількість спеціалізованих засобів розміщування (юридичних осіб) у 2011 р. склала 2377 од., скоротившись порівняно з 2016 р. на 49,9% до 1214 од., а за відповідний період кількість спеціалізованих засобів розміщування, які належать фізичним особам-підприємцям зросла, у 1,5 раза з 343 до 508 од. Така неоднозначна ситуація може свідчити лише про одне, що незважаючи на системну кризу в Україні, туристична сфера розвивається, зокрема спеціалізовані засоби розміщування, а така форма приватно-правових відносин, як фізична особа-підприємець підтвердила свою ефективність у секторі ведення малого бізнесу. Слід також зазначити, що протягом 2014-2016 рр. дані показники суттєво не змінилися, що свідчить про стабілізацію попиту на туристичні послуги.

За формою власності готелі, як одна з ефективних форм ведення бізнесу у сфері надання послуг з тимчасового розміщення, поділяються на: приватні (акціонерні товариства, сімейні готелі, одноосібне володіння), державні (зазвичай заклади розміщування відомчого підпорядкування) та комунальні (зклади

гостинності, які знаходяться в управлінні органів місцевого самоврядування). Акціонерні товариства є найбільш розвинутою формою організації господарської діяльності великих та частини середніх підприємств готельного бізнесу. Діяльність таких товариств засновується на акціонерній (корпоративній) формі власності, яка є результатом процесу розвитку і трансформації приватної власності. Як зазначає А. Гриценко, корпоративна власність, яка не тільки за своєю сутні-

стю, а і за формою є сумісно-розділеною, бо вона втілена як у спільному, неподільному техніко-технологічному комплексі засобів виробництва, так і в його вартості, що розділена на акції, які можна продати і в такий спосіб відокремити свою частку вартості. Подальший розвиток відбувається в напрямку формування всезагальної власності на знання, здібності людини, які поступово перетворюються на головне джерело і найгрунтовнішу форму багатства [14, с. 10].

Таблиця 4

Показники розподілу колективних засобів розміщування за суб'єктами приватно-правових відносин України у 2011-2016 рр., од. *

Колективні засоби розміщування	Роки								2016 р. у % до 2011 р.	
	2011		2014		2015		2016		Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці
	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці		
Усього, у т. ч.:	3629	2253	2512	2060	2375	1966	2194	2062	60,5	91,5
готелі та аналогічні засоби розміщування	1252	1910	1086	1558	1021	1457	980	1554	78,3	81,4
спеціалізовані засоби розміщування	2377	343	1426	502	1354	509	1214	508	51,1	148,1

* Джерело: складено та розраховано автором на основі даних [32-35].

Аналіз чисельності обслугованих приїжджих у колективних засобах розміщування України, які є одним із джерел даних про туристські потоки засвідчив, що спостерігається аналогічна ситуація відповідно до розподілу колективних засобів розміщування за суб'єктами приватно-правових відносин (табл. 5).

Так, дані наведені у табл. 5 дозволяють констатувати, що кількість обслугованих приїжджих у колек-

тивних засобах розміщування, які є юридичними особами, у 2011 р. склала 6549,3 тис. осіб., скоротившись порівняно з 2016 р. на 23,9%, або до 4987,2 тис. осіб. Протилежна ситуація спостерігається у колективних засобах розміщування, які належать фізичним особам-підприємцям, так у 2016 р. кількість обслугованих приїжджих становила 1557,6 тис. осіб, що у 1,8 раза більше ніж у 2011 р. (877,6 тис. осіб).

Таблиця 5

Показники чисельності обслугованих приїжджих у колективних засобах розміщування суб'єктами приватно-правових відносин України у 2011-2016 рр., осіб *

Колективні засоби розміщування	Роки								2016 р. у % до 2011 р.	
	2011		2014		2015		2016		Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці
	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці	Юридичні особи	Фізичні особи-підприємці		
Усього, у т. ч.:	6549296	877640	4274967	1148953	4497430	1282428	4987201	1557558	76,1	177,5
готелі та аналогічні засоби розміщування	3910183	746585	2811129	1003072	3202322	1094868	3685463	1351612	94,2	181,0
спеціалізовані засоби розміщування	2639113	131055	1463838	145881	1295108	187560	1301738	205946	49,3	157,1

* Джерело: складено та розраховано автором на основі даних [32-35].

Висновки з цього дослідження. Таким чином, порівняльний аналіз концептуальних підходів щодо дослідження відносин власності в умовах модернізації економіки засвідчив їх діалектичний характер. Відносини власності у сфері туризму мають сумісно-розділений характер, оскільки розвиток інститутів власності і туризму спрямований на збалансування інтересів суспільства. Аналіз стану та тенденцій розвитку

суб'єктів приватно-правових відносин туристичної діяльності України засвідчив, що економічною умовою та основою розвитку власності у сфері туризму в Україні є її приватна форма. Практика реформування відносин власності зумовлює необхідність розробки методологічного і методичного забезпечення аналізу процесів роздержавлення в різних сферах економіки з метою захисту інтересів зацікавлених у даному процесі

сторін. Даний аналіз має враховувати наступні аспекти: структуру власності та її особливості; характер прав і відносин власності; світовий досвід диференціації форм власності (націоналізація, денационалізація, антімонополярна політика держави тощо) та національні особливості розвитку сфери туризму. Суперечності розвитку сфери туризму полягають у відносинах між державною власністю на природні ресурси – ключової складової туристських ресурсів та відносинами природокористування – управління природними ресурсами, їх використання з метою задоволення екологічних, економічних, культурних та оздоровчих потреб суспільства та привласнення результатів господарської діяльності. Подальші наукові пошуки будуть пов'язані з питаннями дослідження туристичної ренти як інструменту регулювання розвитку інституту туризму в умовах модернізації економіки.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p>. – Назва з екрана.
2. Гербеєва Л. Ю. Роль інституту соборності в національній економіці / Л. Ю. Гербеєва, Ю. І. Коротченко // Вестник ОГУ. – 2012. – № 13 (149). – С. 79–83.
3. Скотний П. В. Власність як соціально-економічний феномен: філософський аспект / П. В. Скотний // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: зб. наук. праць. – 2009. – № 3 (27). – Ч. 1. – С. 60–63.
4. Каменецкий В. А. Собственность в XXI столетии / В. А. Каменецкий, В. П. Патрикеев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика». 2004. – 315 с.
5. Соколов Д. П. Трансформация отношений собственности в современной России: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Дмитрий Павлович Соколов. – Москва, 2014. – 187 с.
6. Пацурківський Ю. П. Основні підходи до визначення поняття та природи власності в цивільних правовідносинах / Ю. П. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 682: Правознавство. – С. 59–64.
7. Степаненко С. В. Трансформація відносин власності в умовах формування постіндустріальної економіки: монографія / С. В. Степаненко, Л. І. Яковенко. – Полтава: Скайтек, 2009. – 187 с.
8. Искендерова Я. Ю. Институт частной собственности в России: культурно-цивилизационные особенности формирования и современные институциональные практики: дисс. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Яна Юрьевна Искендерова. – Новочеркасск, 2015. – 189 с.
9. Honore A. M. «Ownership». In Oxford essays in jurisprudence / A. M. Honore; ed. by Guest A.W. – Oxford, 1991. – P. 112–128.
10. Лопатинський Ю. М. Трансформація інституту власності / Ю. М. Лопатинський // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 6 (1728): Економіка. – С. 171–183.
11. Кирдина С. Г. X и Y экономики. Институциональный анализ / С. Г. Кирдина. – М.: Наука, 2004. – 256 с.
12. Łopińska A. Материальное положение, класс, раса. Частная собственность как фактор, регулирующий современные социальные дифференциации / A. Łopińska // Adam Mickiewicz University Law Review. – 2014. – Vol. 4. – S. 401–410.
13. Урусова И. Н. Экономические интересы в системе отношений собственности / И. Н. Урусова // Экономический журнал. – 2008. – № 15. – С. 37–49.
14. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України А. А. Гриценко. – К.: НАН України, ДУ «Інститут економ. та прогнозування НАН України», 2015. – 344 с.
15. Афанасієв Р. В. Окремі теоретичні аспекти права власності на природні ресурси / Р. В. Афанасієв // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1. – С. 77–81.
16. Мартієнко А. І. Відносини власності в природокористуванні як основа сталого розвитку економіки України / А. І. Мартієнко // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 55. – С. 233–241.
17. Публічна власність: проблеми теорії і практики: монографія / під заг. ред. В. А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернівці: Десна Поліграф, 2014. – 308 с.
18. Вишневицкий А. С. Влияние рисков делегитимации территории на процессы модернизации и кооперации: возможности управления / А. С. Вишневицкий // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 2 (31). – С. 39–44.
19. Іванов С. В. Модернізація економіки України в контексті світових тенденцій індустріального розвитку / С. В. Іванов, М. О. Солдак // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 3 (45). – С. 24–31.
20. Котов Є. В. Стратегічні пріоритети неіндустріальної модернізації економіки аграрно-промислового регіону / Є. В. Котов // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 2 (44). – С. 77–86.
21. Маца К. А. Экологическая модернизация: сущность, основные направления / К. А. Маца, Н. Н. Карпенко // Вісник економічної науки України. – 2015. – № 1 (28). – С. 93–97.
22. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми / О. М. Алімов, О. І. Амоша та ін.; за заг. ред. В. І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 798 с.
23. Рогоза М. Є. Модернізація економіки України у контексті неіндустріальних перетворень / М. Є. Рогоза, О. К. Кузьменко // Вісник економічної науки України. – 2017. – № 1 (32). – С. 78–83.
24. Тараш Л. І. Державно-приватне партнерство – управлінська технологія модернізації економіки / Л. І. Тараш, І. П. Петрова // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 2 (40). – С. 128–134.
25. Туристична діяльність в Україні у 2012 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. І. В. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 272 с.
26. Туристична діяльність в Україні у 2013 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. І. В. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 272 с.
27. Туристична діяльність в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 76 с.

28. Туристична діяльність в Україні у 2015 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 76 с.
29. Туристична діяльність в Україні у 2016 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 76 с.
30. Turismiseadus. Vastu vxetud 15.11.2000. RT I 2000, 95, 607 jxustumine 01.03.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13309741?leiaKehtiv>. – Назва з екрана.
31. Послуги туристичні. Засоби розміщування. Загальні вимоги: ДСТУ 4268:2003. – [Чинний від 2004-07-01]. – К.: Держспоживстандарт України, 2003. – 16 с. – (Національний стандарт України).
32. Колективні засоби розміщування в Україні у 2011 році. Статистичний бюлетень / Відп. за вип. І. В. Калачова. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 190 с.
33. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 200 с.
34. Колективні засоби розміщування в Україні у 2015 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 200 с.
35. Колективні засоби розміщування в Україні у 2016 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 200 с.

А. С. Колтунович
канд. екон. наук
г. Киев

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ И СЕКТОРАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Постановка проблемы. Водохозяйственный комплекс является сложным полифункциональным сегментом национального хозяйства, основу которого составляет технико-технологическая база воспроизведения, поставки и отвода водных ресурсов. Основными составляющими водохозяйственного комплекса выступают водопроводно-канализационный, водохозяйственно-мелиоративный подкомплекс, а также индустрия промышленного водопользования. Подавляющее большинство водохозяйственных и водоохраных объектов перечисленных составляющих водохозяйственного комплекса отличается высоким уровнем физического износа, а также является морально устаревшим. Это требует реконструкции, технического перевооружения этих объектов уже на новой технологической основе. Учитывая это, актуальной проблемой экономики и управления национальным хозяйством является разработка механизмов инновационно-технологической модернизации водохозяйственного комплекса Украины на основе использования положительного зарубежного опыта и современных форм инвестиционного обеспечения структурной перестройки водохозяйственной и водоохранной инфраструктуры.

Особенно сложным является состояние материально-технической базы водопроводно-канализационного подкомплекса, поскольку значительный удельный вес водопроводных сетей находится в ветхом состоянии; требуют замены так называемые временные водопроводы, которые монтировались во второй половине 80-х годов для обслуживания жилых домов, построенных для пострадавших от последствий Чернобыльской катастрофы; значительное количество населенных пунктов на депрессивных территориях не охвачено централизованным водоснабжением, что требует значительных капиталовложений, которых территориальные общины не имеют; в неудовлетворительном состоянии находятся дренажные системы

прибрежных полос водных объектов, где сформирована развитая рекреационная индустрия. Еще сложнее ситуация в системах водоотведения. Из-за физической изношенности канализационных сетей значительные объемы сточных неочищенных вод попадают в водные объекты, чем увеличивают риски ухудшения условий для питьевого водоснабжения.

Анализ последних публикаций и исследований. Активизации процессов инновационно-технологической модернизации отдельных секторов экономики страны посвящено множество научных трудов и исследований в Украине (А. Амоша, М. Козориз, В. Геец, В. Семиноженко), определены стратегические направления инновационного развития экономики на основе развития интеллектуального потенциала (Ю. Багал, В. Иноземцев, Н. Краснокутская, В. Соловьев, Д. Стеченко), но до сих пор не сформированы на системной основе механизмы инновационно-технологической модернизации как ключевого фактора формирования нового технологического уклада в экономическом развитии.

Цель статьи – провести обобщающую оценку состояния материально-технической базы водопроводно-канализационного подкомплекса для разработки инвестиционных проектов модернизации объектов водохозяйственной инфраструктуры крупных городов, малых городов, поселков городского типа. Требуется дальнейшего институционального обеспечения механизма имплементации в отечественную практику положительного опыта ЕС по совместному финансированию проектов модернизации водопроводно-канализационного хозяйства для дальнейшей конвергенции европейской и отечественной систем модернизации водопроводных, канализационных и дренажных объектов. Должны быть проанализированы положительные прецеденты внедрения арендных и концессионных схем использования водоканалов крупных городов